

•15

S
781.16x6)

3.07.98 S

SIMFONISKĀS MŪZIKAS KONCERTS

PROGRAMMA

3. jūlijā plkst. 12.00 un 19.00
Latvijas Nacionālajā operā

Riga
E. Melngaija Tautas mākslas centrs
1998

Latvijas Nacionālā BIBLIOTEKA

Rihards Vagners Uvertūra operai *Nirbergas meistardziedoni*
Romualds Kalsons Koncerts vijolei un orķestrīm

Allegro ma non troppo
Allegro con brio
Andante con moto
Allegro non troppo

Jānis Ivanovs 4. simfonija *Atlantida*

Ira dei (Lento) Legenda (Allegro moderato)
Poseidonia (Papylon) (Adagio)
Aedes sacra (Allegro)
Finis. Reminiscenza (Allegro ma non troppo)

Jau no dziesmu svētku tradīcijas sākotnes līdzās dziedāšanai vijas ar instrumentālmuzicēšanas stīga. Mūsdienās tā atdzīmisi simfoniskā koncerta veidola svētku ietvaros. Tā programma sliecas sasaistīt pagājību un šodienu, latviešu kultūras devumu un cittautu mākslas bagātības, mūsu tautas liktengaitu un leģendāru civilizāciju kataklizmām. Izvēlētajos darbos atklājas gan filozofiskā nostādne par tradīcijas un novatorisma dialektisko saikni Riharda Vagnera izpratnē, gan mūsu šodienas izjūtas un problēmas Romualda Kalsona it kā hiperboliskajā redzējumā, gan Jāņa Ivanova dramatiski pravietojošie topi *Atlantidas* sakarā.

Richard Vagners (1813–1883) – viens no slavenākajiem vārdiem, kas Rīgu likē minēt pasaules kultūras kontekstā. Rīgā viņš dzīvoja un strādāja no 1837. gada augusta līdz 1839. gada jūlijam. Topošais operreformators deva Rīgas mūzikas dzīvei daudzus svētigus impulsus, kaut gan atradās vēl tikai sava jaunrades ceļā pašā sākumā.

Ar Rīgā aizsāktās operas *Rienzi* (1840) kolizijām komponists pirmo reizi skar lieli vēsturisku un sociālu problēmu loku, kas vēlāk viesskaidrāk un konsekventāk tiek izteiktas operu tetraloģijā *Nibelungu gredzens*. Varētu teikt, ka tetraloģija ir R. Vagnera mūža darbs – pie tās mestars strādā no pirmajām skicēm 40. gadu beigās līdz 1872. gadam, kad pabeigta divas pēdējās operas (to – un visas tetraloģijas – pirmuzvedums 1876. gadā Baireitā). Monumentālā darba mitoloģiskie meti lūko tvert cilvēku un cilvēces pārlaicīgās, mūžīgās problēmas grandiozā vokāli simfoniskā epopejā.

Nirbergas meistardziedoni (1867) R. Vagnera lielo mūzikas drāmu viidū ir it kā omulgs intermeoco, kurā pasaules sāpju izjūta un dzīves cīpu spriedze atdevusi vietu daudz vitālākām, brašākām un košākām noskaņām. Operas uvertūrā visplašāk pārstāvētas meistardziedeo vidi un rituālus atveidojošās tēmas: sviniņi cienīgas, nedaudz smagnejā maršā kustībā soļojošas melodijas, kuras ipatni iekrāso krāsnā un bagātā orķestra balsu neierastie, viduslaiku filoniju viegli stilizejošie vijumi. Tē ir gai bīrgēru lepnumus un pašpārinātību, gan dziedēju sacensības pacilātā atmosfēra, gan klausītāju liksmā līdzdalība.

Uvertūra noslēdzas ar lielu pacilātību, grezni un krāšņi.

Romualds Kalsons (dz. 1936. g.) – komponists ar īpaši plašu daiļrades amplitūdu. Gan žanru izvēles, gan saturisko tēmu un motīvu daudzveidības, gan ražības un meklējumu konsekvences ziņā viņš savā paaudzē ir gandrīz unikāls. Vijoņkoncerts (1978) ir viens no pašiem bütiskākajiem darbiem komponista jaunrades evolūcijā: lielā mērā tas uzverams kā mezgl punkts, noteikts aizvadītā rezumējums un noslēgums. No laika distancēs atskaitoties uz šo opusu, skaidri saredzamas gan neoromantiskās orientācijas tobrīd jo svaigās vēsmas, gan autora rokrakstam tīk izzīmīgā saasinājuma, pārspīlējuma, groteskojuma tendēncē, raugoties cilvēka un pasaules sarežģītībā, dramatiskajā pretmetībā, dzīves un sadzīves mijiedarbē un – nesavienojamībā.

Tieši robeža, kas šķir dzīvi un sadzīvi kā filozofiskas kategorijas un esības izpausmes, koncerta mūzikā nodala atšķirīgās tēlu jomas. Viena no tām pickļaujas pēc nozīmes centralajai trešās daļas tēmai – senai latviešu tautas kāzu dziesmas melodijai. Tā pārstāv gan tautas radošo domu, skaistuma izjūtu – neuzbāzīgu,

dzīju, cildenu –, gan noteiktu vērtīborientāciju – dzīves gudribu, paaudžu guvuma pārmantojamības zimi, mūžīgā pārsvaru pār ikdienišķo.

Otra tēlu saimē parādīta un risināta gluži citā atslēgā: ar uzsvērtu, gandrīz atkalinātu žanriskumu plāši traktētas skercozīties garā. Tē ir gan sadzīves deju stīhija, gan etides vai tokātās tipa motorisks, gan groteskas karikatūras garā zīmētas savveidīga *dance macabre* vīzijas.

R. Kalsons izveidojis koncerta būvi kā četrdaļigu ciklu, tātad tuvinot to normatīvajam simfonijas četrdaļīgajam modelim: strauja un dinamiska pirmā daļa; skerco; lēnā daļa un fināls. Tomēr koncerta dramaturģijā liela nozīme ir šīm žanram tipiskajam dialoģiskumam: solopartija viscaur saglabā individuālu patību, izteiki atšķiroties uz orķestra fona (tajā, starp citu, vijoles tembris nav izmantots vispār), diskutējot ar to, komentējot, vēstot, lūdzot...

Pirms daļas sākumā solovijole uzzreiz ieskanas spilgti un iedarbīgi: improvizatoriska, fantastiska un neganti zībnsījoša, asa, pat grīcīga tēma te nes ipašu ekspreziju, sakāpinātu, pārspriegotu izteiksmi. Kopumā daļu caurvij dejiskas formulas, kas izcīmējas ar īpašu darbīgumu, enerģiju, pat agresivitāti.

Tieši šo līniju pārtēv arī otrā daļa – skerco. Kustība te vēl vairāk "uzskrūvēta", emocionāli savilkta, foniski spalga un asa. Melodiskā kontūras ļoti krasas, reljefas, bet it kā salauzitas, nenoturīgas, fragmentāras – "spēles ar greizo spoguli".

Krasī atšķiras trešā daļa. Tās lēnīgais, pat nedaudz smagnejās plūdums ipatni apvieno korāļu un senas dejas stilistiku. Korālisms gan visticīšķi izteicas balsu izkārtojuma ziņā (akordisks skanējums vienotā ritmā), diezin vai nesot arī apskaidrību un mieru. Tomēr pats kustības tips te nepārprotami ir cits un virzīts uz jau skarto tautasdzesmas iekļaušanu: tā parādās daļas kodolā, ilgstīgi piesaistot uzmanību. Melodija tiek dažādi izgaismota variāciju virknē līdz pat vērienīgam, majestātiskam, bet it kā aizlauztam kulminatīvam caurvedumam. Daļu ielogo sākumtēmas atgriešanās.

Finiālā – atkal ritma stīhija, kustības dinamika un spars, tēlu kaleidoskops, kas saturiski saistās ar "dzīves karusēļa" ideju. Noslēgumā atgriežas pirmās daļas sākumtēma – gan kā atgādinājums, gan kā komentārs, "teicēja" pēcvārds. Taču šī tematiskā arka, noapļojot skandarba būvi, vēl vairāk uzsver pamatkolizijas neatrisinātību, bet varbūt – neatrisināmību.

Jānis Ivanovs (1906–1983) savā jaunradē skāris visdažādokās žanrus. Tomēr vienmēr un visur viņš palīcis pirmām kārtām simfonijas, un tieši simfonijas žanrā (kopškaitā 21) viņš varējis un gribējis teikt pašu svarīgāko, bütiskāko. To, kas joprojām ir latviešu mūzikas spēka zars, nezūdošas vērtības kā atziņu krātuve, skaistuma un dzījuma paraugs.

Ceturta simfonija *Atlantida* (1943) ieņem īpašu vietu komponista radošajā gaitā, jo tajā laikmeta skarbums un spriedze pirmo reizi izteicas tik tieši, asi un pārliecinoši, turklāt arī ncierastā veidolā. Te iecerēts tiri akadēmisko simfonijas pamatmodeli (četrdaļīgo instrumentālo ciklu) sakausēt ar kora līdzdalibū, horeogrāfiskas drāmas līdzekļiem, teicēja tekstu un gaismu partitūru. Vēlāk autors izveidoja vienkāršaku, reducētu versiju, lai atvieglotu simfonijas ceļu pie sabiedrības: viņš saglabāja tikai sieviešu kora dziedājumu otrajā daļā un isu katras daļas tekstuālu atšifrējumu, programmatisku skaidrojumu.

Īpaši bütisks Sājā ziņā ir fināla saturiskais uzstādījums, kuram dots iss moto:

"Vienā jaunā dienā, vienā jaunā naktī
Atlantidas sala, jūrā grimstot, zuda.
(Platons)

Tikai ar dieva dusmām varam salīdzināt visas šīs briesmas... Un beidzot dzīļs, bezgalīgs miers nolaižas pār ciešanu saplosito zemi. Nav vairs ne krastu, ne kalnu, ne pilsētu, nav vairs Lāimīgo salas, kādreiz skaistās un ziedošās Atlantidas... Lēni un gurdī sāk jau iemīgt okeāna noslēpumainās dzīmes zem tropu zvaigžnotām debesīm, un tikai vēju gaudas vilju tuksnesim pāri gadu tūkstošiem skan."

Te koncentrētā veidā atklāta simfonijas pamatkolizija: laimīgā sala, kuras eksistenci pārtrauc nepārvarams ārējs spēks. Neapšaubāmi, ka šādu saturu varēja rosināt Otrā pasaules kara briesmīgā realitātē, kas parādīja, cik trausla ir civilizācija,

cik ātri irst vērtības un ideāli, ko uzskatīja par mūžīgiem. Mitā par Atlantidu svarīgs ir tieši šis atgādinājums pāri gadu tūkstošiem, cik vājā patiesībā ir cilvēks dabas, mūžības, kosmosa priekšā; atgādinājums arī par to, cik maz mēs par pasauli zinām, cik ātri gaist atmiņas...

Zīmīgi, ka latviešu kultūrā šī tēma jau bija skarta: Jāņa Akurātera poēma *Brīnumzeme* pārtapa Pētera Barisona kantātē (1937); savukārt savlaik populārā Jāņa Kārkliņa grāmata *Atlantīda*. *Okeāna dzelmēs nogrimusi zeme jaunlaiku zināmes apgaismojumā un slepeno zinšu skatījumā* (1939), šķiet, bijusi viens no konkrētiem impulsiem J. Ivanova simfonijai. Darbs pie tās aizsākts 1939. gadā, bet pirmskapsojums noticis Rīgā 1943. gada 8. septembrī Bruno Skultes vadībā.

Jānis Ivanovs visu mūžu interesējās par Atlantīdas tēmu, sekoja publikācijām šajā sakarā un iepazīnās ar dažādam hipotezēm. Simfonijas veidolā vistešķ atspoguļojas seno ēģiptiešu leģendu ziņas grieķu filozofa Platona (428 vā 427 – 348 vā 347 p.m.e.) pierakstā. Protams, mūzikas specifika diktē citu konkrētības un nosacītības pakāpi, tādēļ vārdiskie virsraksti un skaidrojumi ir tikai vispārējs impuls fantāzijai un iztelei.

Pirma daļa vēsta par noslēpumaino zemi (pamatīmē, kas atbalsojas visā simfonijas ciklā) un baismīgo, postošo stīhiju, kas to sagrauj. Tas ir dramatisks stāsts, kas saista ar monumentālu vērienu, neikdienīšu nozīmību. Sākumā ir ievads *Dieva dusmas*, bet pašā daļā dots apzīmējums *Legenda*.

Otra daļa "Poseidonija" atveido teiksmaino galvaspīlētu, kur pie jūras dieva Poseidonā statujs dzied zīmēt okeānidu, dieva Okeāna meitas. Viņu dzīemsā izskan skumjā nākotnes pareģojums. Šī daļa ir lēna un smeldzīga.

Nākamā daļa *Svētās templis* risināta kā dinamisks skerco. Saules dievībai veltītie rituāli iegūst brāzmainu, stīhiķu sparu.

Sarežģītās, daudzšķautīnainās finālās vēlreiz atgriežas katastrofas versmē, milzu spriedzē un darbības mutuli. Tomēr kopumā tas vairāk ir rekvīems, skumjā epilogi – rezumējums, pēcvārds, atgādinājums, bridinājums...

Jānis Torgāns

Dirigents Aleksandrs Viļumanis
Solisti Valdis Zariņš
Režisors inscenētājs Guntis Gailītis
Horeogrāfija un iestudējums Aivars Leimanis
Scenogrāfs Andris Freibergs
Gaismu mākslinieki Ēriks Otto (Anglija)
Galvenā kormeistare Ausma Derkēvica
Uzvedumu dajas vadītājs Vilmašs Šadris
Direktore Dzidra Strautiņa

Latvijas Nacionālais simfoniskais orķestris
Galvenais dirigents Terje Mikelsens

Latvijas Nacionālās operas baleta trupa
Galvenais baletmeistars Aivars Leimanis

Valsts Akadēmiskā kora "Latvija" sieviešu grupa
Mākslinieciskais vadītājs Māris Sirmais

Latvijas Radio kora sieviešu grupa
Mākslinieciskais vadītājs Sigwards Klava,
dirigents Kaspars Putniņš

Latvijas Nacionālās operas kora sieviešu grupa
Kora vadītājs Andris Veismanis

Koris "Dzintars"
Mākslinieciskā vadītāja Ausma Derkēvica